

خلوتگه سایه‌ها

روان‌شناسی هنر و سیر و تحوّل اندیشه‌های ویگوتسکی

خلوتگه سایه‌ها

روان‌شناسی هنر و سیر و تحوّل اندیشه‌های ویگوتسکی

تألیف

الکس کوزولین

ترجمه

حبيب‌الله قاسم‌زاده

استاد گروه روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی

دانشگاه علوم پزشکی تهران

انتشارات ارجمند

انتشارات ارجمند

<p>سرشناسه: کوزولین، الکس (Kozulin, Alex) عنوان و نام پدیدآور: خلوتگه سایه‌ها: روان‌شناسی هنر و سیر و تحول اندیشه‌های ویگوتسکی / هنر و سیر و تحول اندیشه‌های ویگوتسکی / تألیف الکس کوزولین؛ ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده. مشخصات نشر: تهران: ارجمند، ۱۳۹۲. مشخصات ظاهری: ۳۷۶ ص. رقی شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۶-۲۱۵-۲</p> <p>عنوان اصلی: Vygotsky's psychology: a biography of ideas موضوع: ویگوتسکی، لوسمنویچ، ۱۸۹۶-۱۹۳۴. م. شناسه افزوده: روان‌شناسی -- روسیه شوروی -- تاریخ. شناسه افزوده: قاسم‌زاده، حبیب‌الله، ۱۳۲۳-، مترجم. رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ک ۲ ۹/۹ BF1۰۹ رده‌بندی دیویی: ۱۵۰/۹۲ شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۳۴۴۲۴</p>	<p>الکس کوزولین خلوتگه سایه‌ها: روان‌شناسی هنر و سیر و تحول اندیشه‌های ویگوتسکی فروست: ۶۱۷ ترجمه: دکتر حبیب‌الله قاسم‌زاده ناشر: انتشارات ارجمند طراح جلد: احسان ارجمند چاپ: سامان، صحافی: روش‌نک چاپ اول، آبان ۱۳۹۲، ۱۶۵۰ نسخه شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۶-۲۱۵-۲</p> <p>www.arjmandpub.com</p> <p>این اثر، مشمول قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.</p>
--	---

مرکز پخش: انتشارات ارجمند

دفتر مرکزی: تهران بلوار کشاورز، بین خیابان کارگر و ۱۶ آذر، پلاک ۲۹۲، تلفن ۸۸۹۸۲۰۴۰
شعبه اصفهان: دروازه شیراز، خیابان چهارباغ بالا، پاساژ هزارجریب تلفن ۶۲۸۱۵۷۴-۰۳۱۱
شعبه مشهد: ابتدای احمدآباد، پاساژ امیر، طبقه پایین، انتشارات مجد دانش تلفن: ۸۴۴۱۰۱۶-۰۵۱۱
شعبه بابل: خیابان گنج‌افروز، پاساژ گنج‌افروز تلفن ۲۲۲۷۷۶۴-۰۱۱۱
شعبه رشت: خیابان نامجو، روبروی ورزشگاه عضدی تلفن ۳۲۳۲۸۷۶-۰۱۳۱
شعبه ساری: بیمارستان امام، روبروی ریاست تلفن: ۰۹۱۱۸۰۲۰۰۹۰
شعبه کرمانشاه: خ مدرس، پشت پاساژ سعید، کتابفروشی دانشمند، تلفن ۷۲۸۴۸۳۸-۰۸۳۱

بها: ۱۷۰۰۰ تومان

فهرست

۷	یادداشتی از مترجم: سیمایی از لوسیمنویچ ویگوتسکی
۲۷	قدردانی
۲۹	پیشگفتار
۴۰	فصل یکم: به سوی روان‌شناسی هنر
۸۳	فصل دوم: روان‌شناسی تراژدی
۱۰۶	فصل سوم: بحران در روان‌شناسی
۱۴۷	فصل چهارم: ابزار و نماد در رشد و تحول انسان
۱۹۲	فصل پنجم: اندیشه و زبان
۲۴۱	فصل ششم: ذهن بیمار
۲۸۹	فصل هفتم: سیر و تحول اندیشه‌ها
۳۳۰	سخن آخر
۳۳۳	منابع و توضیحات
۳۶۳	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی
۳۶۷	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
۳۷۱	نمایه

سیمایی از لوسینوویچ ویگوتسکی

آلبور سَکس^۱ نورویسیکولوژیست مشهور، از زبان سقراط، فروید و پروست^۲ (نویسنده فرانسوی) نقل می‌کند که «هرزندگی، هرزندگی انسانی، تا زمانی که بررسی نشده است، زندگی نیست، و تا زمانی که واقعاً یادآوری و تصرف نشده است، زندگی نیست. این یادآوری، چیزی انفعالی نیست، بلکه فعال است: بازسازی فعال و خلاق زندگی، بازیافت و بیان راستین زندگی خویشتن» (لوریا، ۱۳۷۵، ص ۱۶۷). دانشمندان و اندیشه‌ورزان معمولاً زندگی خود را نیز موضوع بررسی قرار می‌دهند، و همراه با آن، یک جمع‌بندی از کل نگرش و دانش خود ارائه می‌دهند. الکساندر رومانوویچ لوریا^۳ (۱۹۷۷-۱۹۰۲) شاگرد و همکار ویگوتسکی (۱۹۳۴-۱۸۹۶) این فرصت را داشت تا با تألیف کتاب «تکوین ذهن» (۱۳۸۰) چنین کار بازانديشانه‌ای را به‌انجام برساند و به‌قول سَکس، سرگذشت خود را تبدیل به «زندگی» کند. اما ویگوتسکی این فرصت را نیافت، چراکه از کودکی و نوجوانی دچار سل بود و او می‌بایست با سرعت و شدت تمام کار کند تا بتواند در فرصت اندکی که در اختیار او گذاشته شده است، پایه‌های بنای عظیمی را که درصدد تأسیس آن بود، بریزد.

لوریا یکی از مهم‌ترین حوادث زندگی خود را آشنایی با ویگوتسکی ذکر می‌کند. او می‌نویسد:

مبالغه نیست اگر بگوییم که ویگوتسکی یک نابغه بود. پس از گذشت بیش

1. Sacks, O.

2. Proust, M.

3. Luria, A.R.

از ۵۰ سال در عالم علم و دانش، کسی را ندیدم که از لحاظ وقادی ذهن، توانایی ابهام‌زدایی از ساختار اساسی و درونی مسائل پیچیده، وسعت معلومات در رشته‌های مختلف، و نیز قابلیت در پیش‌بینی رشد آینده دانشی که خود پایه‌ریزی کرده بود، حتی یارای نزدیک شدن به او را داشته باشد... هرکاری من انجام داده‌ام، چیزی جز شرح و بسط نظریه روان‌شناختی ساخته و پرداخته او نیست. (۱۳۸۰، فصل ۳).

نمی‌دانیم که اگر قرار بود ویگوتسکی، خود، زندگی خود را مورد بازاندیشی قرار دهد، چگونه قضاوت می‌کرد. اما چیزی که مسلم است این است که امروزه، خود اندیشه‌ها در پرتو اندیشگی‌ها و اندیشندگی‌ها نگرسته می‌شوند، و هرفکری حیات دوباره، مجدد و گاه دگرگون‌شده خود را در افکار دیگران، آغاز می‌کند و در واقع چون از روابط میان‌فردی برخاسته است، به همان روابط برمی‌گردد و گاه چنان تغییر و تحولاتی در آن ایجاد می‌شود که برگرداندن آن فکر به اندیشنده‌اش، به دشواری صورت می‌گیرد.

امروزه شاید به اندازه ویگوتسکی‌شناسان، ویگوتسکی وجود داشته باشد. این است راز زایش علمی و نامیرایی فکر و انگاره‌های اصیل و خلاق برخاسته از متن زندگی. این تعدد و تکثر ما را به یاد قبیله‌ای در کتاب مقدس می‌اندازد که آرزوی تکثیر و توالد داشتند تا جایی که تعدادشان به شمار ستارگان آسمان و شن‌های دریاها رسید (ویگوتسکی، ۱۳۸۰، ص ۱۰۳).

ویگوتسکی از نظر دیگران

گیتا ویگودسکایا^۱ (۱۹۹۵) دختر ویگوتسکی، در مقاله‌ای، تصویری زنده، خانوادگی و واقعی از او ارائه می‌دهد: مشکلاتی که در زندگی‌شان وجود داشت؛ بیماری مادرش، و برادر جوان‌ترش که هردو گرفتار سل بودند؛ مرگ این برادر ۱۴ ساله؛ و مرگ برادر دیگرش بر اثر بیماری حصبه؛ مشکلات پیدا کردن کار؛ و در عین حال فارغ‌التحصیل شدن او از دبیرستان با اخذ مدال طلا؛ و به پایان رساندن دو رشته دانشگاهی حقوق و فلسفه در دو دانشگاه مختلف در سال ۱۹۱۷؛ علاقه

1. Vygotskaya, G.L.

فراوان او به هنر و تئاتر، نقدهایی که درباره نمایش‌ها می‌نوشت؛ انتخاب شدن او به عنوان بهترین معلم ایالت؛ چگونگی بنیان‌گذاری رشته نقص‌شناسی^۱؛ آفریدن ۲۷۰ اثر علمی؛ و یادآوری این نظر لئون‌تی‌یف^۲ که ویگوتسکی همیشه با ماست، چراکه افکار، آرا و کارهای او هنوز هم مورد علاقه روان‌شناسان و مربیان است.

با توجه به مقاله ویگودسکایا و سایر منابع باید یادآور شویم که ویگوتسکی در خانواده‌ای فرهنگ‌دوست بزرگ شد. هم پدر و هم مادر او چند زبانه بودند. او زبان آلمانی را از مادر فراگرفته بود و بعدها علاوه بر آن، با زبان‌های لاتین، یونانی، عبری، فرانسه و انگلیسی نیز آشنا شد.

چهره‌ای که میخائیل یاروشوسکی^۳ (۱۹۸۹) از ویگوتسکی ارائه می‌دهد، چهره تاریخی و تکوینی است. او سعی کرده است چگونگی تکوین شخصیت علمی ویگوتسکی را توضیح دهد. کتاب وی با عنوان *لوویگوتسکی* (۱۹۸۹) شامل فصل‌هایی است از قبیل خانواده و مدرسه، سال‌های دانشگاه و معمای هملت، معلم در گومل، از بازتاب‌شناسی تا روان‌شناسی، کودک نابهنجار در جهان فرهنگی، هنر: فنی اجتماعی برای ابراز (تجلی) هیجان‌ها و عواطف، بحران در روان‌شناسی و معنای تاریخی آن، روان‌شناسی و درام، کشف سازوکار صور عالی رفتار، راهی به سوی مفهوم، سرنوشت کلمه در سیر و تحول اندیشه فرد، و طرحواره درونی ساختار آگاهی. یاروشوسکی در پایان کتاب توضیح می‌دهد که حتی زندگی بسیار طولانی‌تر از زندگی ویگوتسکی، نمی‌توانست برای برآوردن تمامی آرزوهای او در توضیح و تبیین مفاهیمی که مطرح کرده بود، کافی باشد. اما چیزهایی که ویگوتسکی از خود به یادگار گذاشت، جملگی مدت‌ها در جهان علم و دانش دوام خواهند آورد.

جهان غرب، ویگوتسکی را عمدتاً از طریق ترجمه انگلیسی کتاب *اندیشه و زبان* او که به وسیله دو تن از روان‌شناسان آمریکایی به نام‌های هانفمن^۴ و واکار^۵ در سال ۱۹۶۲ صورت گرفته بود، بازشناخت. اگرچه در این کتاب، متن کامل *اندیشه و زبان* ارائه نشد، اما مطالب مهمی از کتاب به نحو غرب‌پسندانه‌ای در

1. defectology

2. Leontiev, A.

3. Yaroshevsky, M.

4. Hanfmann, E.

5. Vakar, G.

اختیار خوانندگان قرار گرفت. با توجه به این که رویکرد و روش ویگوتسکی دربارهٔ ارتباط اندیشه و زبان – مهم‌ترین مسأله در چارچوب روان‌شناسی رشد – به‌بهترین وجهی در این کتاب انعکاس یافته است، باید انتشار ترجمهٔ انگلیسی آن را نقطه عطفی در تاریخ روان‌شناسی و علم شناخت پایه تلقی کرد. متن کامل *اندیشه و زبان* بعدها یک بار در سال ۱۹۸۶ به وسیلهٔ کوزولین^۱، و بار دیگر در سال ۱۹۸۷ به وسیلهٔ ریبر^۲ و کارتون^۳ (در جلد نخست کلیات آثار ویگوتسکی) به انگلیسی منتشر شد.

بعد از انتشار ترجمهٔ هانفمن و واکار شاهد توجه محققان غربی به نظریه‌ها و آرای ویگوتسکی می‌شویم. این روند ابتدا کم‌شتاب و محدود بود، اما از اواخر دههٔ هفتاد شتاب فزاینده‌ای پیدا کرد. در این میان سهم روان‌شناسانی مانند جروم برونر^۴ از اهمیت بسزایی برخوردار است. او سعی کرد در آثار خود به معرفی ویگوتسکی بپردازد و برای آشنایی با مکتب ویگوتسکی و یاران او، مدتی را نیز در مسکو گذراند.

چهره‌ای که جروم برونر استاد دانشگاه هاروارد از ویگوتسکی ارائه داده است، عمدتاً در مقدمهٔ او بر چاپ ترجمهٔ انگلیسی کتاب *اندیشه و زبان* در سال ۱۹۶۱ (۱۳۸۰)، در مقالهٔ او تحت عنوان *ویگوتسکی: دورنمایی تاریخی و مفهومی* در کتاب ورچ (۱۹۸۵b)، و نیز در کتاب خود او با نام *ذهن(های) واقعی، جهان(های) ممکن* (۱۹۸۶) ترسیم شده است. برونر که خود مدتی در بیمارستان بوردنکو^۵ با لوریا گذرانده است، می‌نویسد که شاید بتوان در چارچوب نمای فکری متداول در غرب، ویگوتسکی را با جان دیویی^۶ یا ویلیام جیمز^۷ قابل مقایسه دانست. او اندیشمندی نوآیین است؛ معتقد است که بر اثر درونی‌سازی کنش خارجی است که اندیشه پدید می‌آید و مخصوصاً در فرایند درونی‌سازی گفت و گوی با دیگران، و ارتباط متقابل عملی با دیگران است که ابزار نیرومند زبان به جریان اندیشه، مربوط می‌شود.

و بالأخره برونر می‌افزاید که ویگوتسکی رشد اندیشه، و در واقع ماهیت

---

1. Kozulin, A.   2. Rieber, R.W.   3. Carton, A.S.
4. Bruner, J.   5. Burdenko   6. Dewey, J.
7. James, W.

سیمایی از لوبینوویچ ویگوتسکی ۱۱

اندیشه را در دورنمایی تاریخی مطرح می‌کند. جالب آن است که او سازوکار آزادی فرد از تاریخ را نیز همراه آن نشان می‌دهد. ویگوتسکی معمار دومین دستگاه نشانه‌ای است که پاولوف مطرح کرده بود. این دومین دستگاه نشانه‌ها - یعنی کلمات و نمادها - وسیله‌ای فراهم می‌کند تا انسان با تکیه بر آن، بین خود و جهان تحریک فیزیکی خود، واسطه‌ای خلق کند، به نحوی که بتواند برحسب تصوّر نمادین خود از واقعیت، واکنش نشان دهد. به نظر برونر، نظریه رشدنگر ویگوتسکی، بیانگر راه‌های متعددی به سوی فردیت و آزادی است.

مایکل کول^۱ محقق معروف دیگری است که در شناساندن آثار ویگوتسکی به آمریکاییان مؤثر افتاد. او در سال ۱۹۶۲ به مسکو رفت و یک سالی را با لوریا گذراند. کول می‌نویسد که از همان ابتدای دیداروی بالوریا، لوریا اوراتشویق می‌کرد که آثار منتشر نشده ویگوتسکی را بخواند. کول پس از آشنایی با اندیشه‌ها و دیدگاه‌های لوریا و ویگوتسکی سعی کرد که از روان‌شناسی تجربی «محدود»، به سمت روان‌شناسی میان-فرهنگی گام بردارد. به همت او بود که آزمایشگاهی برای بررسی شناخت تطبیقی (مقایسه‌ای) در دانشگاه راکفلر نیویورک دایر شد. سیمایی که مایکل کول از ویگوتسکی ترسیم می‌کند، در کل سیمایی فرهنگی و اجتماعی است: سیمایی که در آن فرایندهای ذهنی در جریان روابط میان فردی و زمینه اجتماعی فرامی‌بالند. کول علاوه بر معرفی ویگوتسکی و لوریا کلاً در شناساندن رویکردها و نوع روان‌شناسی روسی به آمریکائیان بسیار تلاش کرد. به همت او و مالتزمن^۲ بود که کتاب *راهنمای روان‌شناسی شوروی معاصر* (۱۹۶۹) تدوین شد، و مجله *روان‌شناسی شوروی* نیز با کوشش او و دیگران منتشر شد.

از ویگوتسکی شناسان بنام دیگر جیمز ورچ^۳ از دانشگاه نورت وسترن آمریکا است. ورچ در کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی که نوشته است (به عنوان مثال ۱۹۸۳، ۱۹۸۵ a، ۱۹۸۵ b)، بیشتر، جنبه‌های نشانه‌شناختی^۴ را در نظریه‌های

1. Cole, M.

2. Maltzman, I.

3. Wertsch, J.V.

4. Semiotic

ویگوتسکی برجسته ساخته است. او همچنین به چند رشته‌ای^۱ بودن، یا میان‌رشته‌ای^۲ بودن کارهای ویگوتسکی اشاره می‌کند و می‌گوید که انگاره‌های مختلفی از حوزه‌های فلسفه، روان‌شناسی، دیدگاه‌های اجتماعی، زبان‌شناسی، تحلیل ادبی و قوم‌شناسی در آثار ویگوتسکی به هم گره می‌خورند و ملغمه‌ای می‌سازند که فقط در پرتو رویکرد اجتماعی-تاریخی می‌توان به بررسی آن پرداخت. ورچ می‌نویسد: آن‌چه از نظر من مهم است درسی است که ویگوتسکی به آمریکائیان می‌دهد و آن این است که نگرش‌های مختلف، و شیوه‌های فکری مختلفی وجود دارد. و ادامه می‌دهد: به نظر می‌رسد تفکر آمریکائیان زیاد تحت تأثیر اتفاقات مهمی که مخصوصاً در دهه‌های اخیر افتاده است، قرار نگرفته است (- ورچ این نکته را در اواخر دهه هشتاد بیان کرده است). او علت این امر را در این پندار آمریکائیان می‌داند که تفکر خود را ایده‌آل می‌دانند و ایده‌ئولوژی فردگرایانه‌ای را تعقیب می‌کنند.

نیومن^۳ و هولزمن^۴ در کتابی با عنوان *لویگوتسکی، دانشمند انقلابی* (۱۹۹۳) سعی کرده‌اند ویگوتسکی دانشمند را با ویگوتسکی انقلابی درهم بیامیزند، و مهم‌ترین سهم ویگوتسکی را آفرینش دنیای «ممکن» در کنار دنیای «واقعی» بدانند.

گروه داس^۵ از دانشگاه آلبرتا (کانادا) دو چهره از ویگوتسکی ارائه می‌دهد: ویگوتسکی به‌عنوان یک روان‌شناس شناختی با تکیه بر منشأ اجتماعی-فرهنگی شناخت، و ویگوتسکی به‌عنوان یک روان‌شناس تربیتی با تکیه بر نظریه ناتوانی و نقص‌شناسی.

کارل رتنر^۶ (۱۹۹۱، ۱۹۹۷) شاید بیش از همه در معرفی چهره ویگوتسکی در غرب به‌عنوان نظریه‌پرداز و روش‌شناس روان‌شناسی اجتماعی-تاریخی، نقش داشته باشد. او مخصوصاً سعی کرده است تکوین اجتماعی پدیده‌های روان‌شناختی از دیدگاه ویگوتسکی را شرح و بسط دهد. رتنر نظریه ویگوتسکی را هم در تقابل با روان‌کاوی بررسی می‌کند، و هم در تقابل با روان‌شناسی پیازه. روان‌کاوی را از جهت این که در بررسی

1. multidisciplinary

2. interdisciplinary

3. Newman, F.

4. Holzman, L.

5. Das, J.P.

6. Ratner, K.

سیمایی از لوبینوویچ ویگوتسکی ۱۳

ذهن از اصول مکانیکی سود جسته است، مورد نقد قرار می‌دهد و روان‌شناسی پیازه را از این نظر که نگرش دوسویی نسبت به کودک دارد و در آن کودک اساساً موجود اجتماعی تصور نمی‌شود، قابل قبول نمی‌داند. اما شباهت‌هایی را بین نظریه ویگوتسکی و بندورا ذکر می‌کند (مقایسه شود با قاسم‌زاده، ۱۹۹۲، ۱۹۹۴).

محققان بسیار دیگری نیز سعی کرده‌اند خود را به جهان ذهنی ویگوتسکی نزدیک گردانند و روان‌شناسی او را مورد توجه قرار دهند (به‌عنوان مثال می‌توان به ون‌درویر، ۱۹۸۶؛ ولساینر، ۱۹۹۴؛ کارپوف، ۱۹۹۸، ۱۹۹۵ و هیوود، ۱۹۹۲ اشاره کرد). قصد ما در این جا فقط ارائه نمونه‌ای از این نوع روی‌آوری‌ها بوده است.

درباره تأثیر ویگوتسکی در پژوهش‌های مربوط به پایه‌های فرهنگی رشدشناختی، مقاله راگوف^۱ و همکاران (۱۹۹۵) مرور خوبی ارائه می‌دهد. در این مقاله از محققانی که به‌نحوی از افکار و گرایش‌های ویگوتسکیایی متأثر شده‌اند، سخن به‌میان آمده است.

شاید بتوانیم بگوییم که ویگوتسکی همه این چهره‌هاست، و هیچ‌یک از این چهره‌ها نیست. او در زمانه‌ای بحرانی زندگی کرد. شرایط اجتماعی و سیاسی خاصی را گذراند. به یک مفهوم، زاده شرایط پیرامونی خود بود و به یک مفهوم، از این شرایط پای فراتر گذاشت. آن گونه که تعیین‌کنندگی تاریخی - فرهنگی را می‌پذیرفت، رهایی از متن تاریخی - فرهنگی را نیز - به قول برونر - تجربه کرد. مسلماً کسی که در عمر کوتاه خود مرز بسیاری از علوم و رشته‌ها را درنوردد، بسیاری از مفاهیم را در هم بیامیزد، برتئاتر نقد بنویسد، آزمایشگاه روان‌شناسی دایر کند، به تاشکند سفر کند و در آن جا درس روان‌شناسی بدهد، به خارکوف سفر کند و در آن جا مرکزی ایجاد کند؛ پیازه را بخواند، درباره مسافرت علمی به آسیای مرکزی با کافکا به بحث بنشیند، بر کتاب فروید مقدمه بنویسد، با مایاکوفسکی شاعر، آیزنشتاین فیلم‌ساز و کارگردان، و استانیلاوفسکی از نزدیک آشنا باشد، و در اواخر عمر خود تحصیل در دانشکده پزشکی را آغاز کند، باید

---

1. Rogoff, B.

ظرفیت بسیار بالایی داشته باشد و برخوردار از قابلیت‌های مختلفی باشد، و چنان که لوریا گفته است باید یک نابغه باشد و یا چنان که تولمین^۱ گفته است باید مونتسارت روان‌شناسی باشد.

اندیشه و زبان

پاولوف^۲ در وصیت‌نامه خود برای دانشمندان جوان نوشت: «علم به تمام زندگی شما نیاز دارد، حتی اگر دو بار زندگی کنید، باز هم کافی نخواهد بود» (پاولوف، ۱۹۴۱، ص ۱۹). ویگوتسکی نمونه تمام‌عیار این وصیت‌نامه علمی پاولوف بود. او زندگی خود را - اگرچه کوتاه بود - سرتاسر وقف علم و دانش روان‌شناسی کرد. تا توانست آموخت. تا توانست یاد داد. و تا توانست نوشت و سخنرانی کرد. او حضور جدی خود را در عالم روان‌شناسی با شرکت در «دومین کنگره سراسری پسیکونورولوژی» سن‌پترزبورگ در سال ۱۹۲۴، اعلام کرد. او در این سخنرانی در حضور دانشمندان صاحب نام و بانفوذی مانند بخترف^۳، روسولیمو^۴، کورنیلوف^۵ و چلیپانوف^۶، بسیاری از عقاید رایج آن زمان درباره روش‌شناسی و موضوع روان‌شناسی را مورد انتقاد قرار داد. موضوع این سخنرانی «روش‌های تحقیق بازتاب‌شناختی و روان‌شناختی» بود. شیوه نگرش و تجزیه و تحلیل او از مسائل جاری آن زمان، هنوز قابل توجه و تأمل است. به‌دنبال این سخنرانی بود که کورنیلوف رییس «مؤسسه روان‌شناسی تجربی مسکو» او را به مؤسسه دعوت کرد. از این جا به بعد است که چهره ویگوتسکی به عنوان روان‌شناس، کاملاً برجسته می‌شود. در این مؤسسه بود که او، لوریا و لئون تی‌یف عنوان ترویکا (سه‌همیار) را پیدا کردند و سعی کردند خطوط اصلی روان‌شناسی جدیدی را که خود وضع کرده بودند، ترسیم کنند و روش‌شناسی و مفاهیم اصلی آن را مشخص سازند.

ویگوتسکی با زمینه‌های قبلی فلسفه، حقوق، ادبیات، هنر و تئاتر، و نیز علاقه‌مندی فوق‌العاده به تدریس روان‌شناسی تجربی، وارد صحنه علمی شد و تقریباً تمامی این زمینه‌ها را در جست و جوی راهی که می‌بایست برای

1. Toulmin, S.

2. Pavlov, I.P.

3. Bekhterev, V.

4. Rossolimo, G.I.

5. Kornilov, K.N.

6. Chelpanov, G.I.

بنیان‌گذاری روان‌شناسی علمی طی شود، دخالت داد. علاقه به هنر، شعر و ادبیات را هیچ‌وقت از دست نداد، و همین طور فلسفه، منطق و روش‌شناسی به‌عنوان یک شاخه علمی را. او تنها دانشمند نبود، دانشی دایرةالمعارفی داشت. آثار فلاسفه قدیم و جدید، آثار کلاسیک ادبی، آثار روان‌شناسان آلمانی، و آثار زبان‌شناسان و ادب‌شناسان روسی و اروپایی را خوانده بود. البته این همه به معنای خدشه‌ناپذیر بودن تفکر او و یا به معنای درستی کلیه نظرات و فرضیه‌های او نمی‌تواند باشد. گروهی از روان‌شناسان، چه افرادی که مستقیماً با او در ارتباط بودند، و چه روان‌شناسان جدیدتر، جنبه‌هایی از نظریه‌های او را از لحاظ ساختار و منطق درونی، هماهنگی سازه‌ها و روش‌شناسی، و واحد انتخابی برای مطالعه، مورد انتقاد قرار داده‌اند (برای مثال مراجعه شود به زین‌چنکو، ۱۹۸۵؛ داویدوف و رادزی خووسکی، ۱۹۸۵). اما مسیری که انتخاب کرد، در عمل درست از آب درآمد. او از معدود روان‌شناسانی است که توانست از پیچ و خم‌ها و چرخش‌های فکری و گرایشی قرن بیستم، با استقامت و پایداری سر بیرون آورد و افکار اواخر قرن نوزدهم را به قرن بیست و یکم پیوند دهد، به نحوی که امروزه کمتر کتاب روان‌شناسی رشد و روان‌شناسی زبان است که میراث علمی او را مورد توجه قرار ندهد. ویگوتسکی در مقدمه کتاب مهم خود اندیشه و زبان (۱۳۸۰) چنین می‌نویسد:

قریب به ده سال است که نگارنده و همکاران مشغول کند و کاو در زمینه اندیشه و زبان هستیم. در طی این مدت تعدادی از فرضیه‌های اولیه ما مورد بازبینی قرار گرفته‌اند و یا به‌علت نادرست بودن، کنار گذاشته شده‌اند. اما مسیر عمده تحقیق ما همچنان جهت اصلی خود را حفظ کرده است. ما به نارسایی‌های اجتناب‌ناپذیر این بررسی، که چیزی جز نخستین گام در جهتی تازه نیست، کاملاً واقفیم. در عین حال معتقدیم که در روشن ساختن مسأله اندیشه و زبان، به‌عنوان موضوع اصلی در روان‌شناسی انسانی، به پیشرفت‌های مهمی نایل آمده‌ایم (صص ۱-۳۰)

ویگوتسکی جزء آن دسته از متفکرانی است که چند بار متولد می‌شوند و هربار، سیمای جدیدی پیدا می‌کنند. اگرچه او از همان آغاز جوانی با وجود محدودیت‌هایی توانست جایی برای رشد عقاید خود پیدا کند، اما روند توجه

به‌افکار و آرای او در خارج از موطن خود که با ترجمه کتاب اندیشه و زبان در سال ۱۹۶۲ آغاز شده بود، از اواخر دهه هفتاد - یعنی تقریباً از زمان انتشار کتاب *ذهن در جامعه* در سال ۱۹۷۸ - به بعد، شتاب بیشتری گرفت. عواملی که در این باره مؤثر بودند، علاوه بر تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و کلاً تغییر نوع و ماهیت ارتباط بین شرق و غرب، عبارت بودند از: توجه به زمینه‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی زبان؛ سمت‌گیری‌های فکری افرادی مانند ویتگنشتاین^۱، اوستین^۲، سیرل^۳ و دیگران؛ توجه به جنبه‌های کاربردشناسی زبان و کلاً رفتار؛ انقلاب شناختی؛ توسعه روان‌شناسی رشد و پیوند خوردن این روان‌شناسی با عصب‌شناسی رفتار؛ شکل‌گیری علم شناخت پایه^۴، علم عصب پایه^۵، و نوروپسیکولوژی^۶؛ مدل‌سازی‌های مختلف درباره پردازش اطلاعات و تبیین فرایندهای ذهنی؛ و بالآخره و مخصوصاً رشد آن قسمت از روان‌شناسی که امروزه با نام *روان‌شناسی فرهنگی*^۷ مشخص می‌شود.

روش‌شناسی

آنچه بیش از هرچیز مکتب ویگوتسکیایی را مشخص می‌سازد، روش‌شناسی^۸ خاصی است که روان‌شناسی فرهنگی - تاریخی ویگوتسکی بر آن اساس، شکل گرفته است. وجه روش‌شناختی نظریه‌های ویگوتسکی، به قدری برجسته است که عده‌ای برای او دو نقش عمده تصور کرده‌اند: ویگوتسکی به‌عنوان روش‌شناس، و ویگوتسکی به‌عنوان روان‌شناس (داویدوف و رادزی خووسکی، ۱۹۸۵). ویگوتسکی فصل اول کتاب *اندیشه و زبان* خود را به روش‌شناسی اختصاص داده است و فصلی از کتاب *ذهن در جامعه* (فصل ۵) نیز به این موضوع اختصاص یافته است. او با این فرض کار خود را آغاز می‌کند که رشد روان‌شناختی در انسان، بخشی یا جزئی از رشد و تحول کل تاریخ نوع بشر است و بنابراین، رشد انسان باید در این جریان، درک و شناخته شود. پذیرش این گزاره بدان معناست که ما باید در آزمایش‌های روان‌شناختی،

1. Wittgenstein, L.

2. Austin, J.L.

3. Searle, L.

4. cognitive science

5. neuroscience

6. neuropsychology

7. cultural psychology

8. methodology

روش‌شناسی مناسبی وضع کنیم. در واقع، انسان، در جریان تحوّل و تکامل تاریخی خود، طبیعت جدیدی می‌آفریند: یعنی جهانی واسطه‌مند، و مبتنی بر ابزارهای نشانه‌ای که در طی تاریخ شکل گرفته‌اند، اما مستقیماً جزء «داده‌های» طبیعی نبوده‌اند. هدف اصلی پژوهش‌های روان‌شناختی، ارائه تجزیه و ترکیبی است درباره‌ی صور عالی رفتار، که خود برخاسته از این جهان واسطه‌مند اطلاعاتی است. ویگوتسکی در رویکرد به تجزیه و ترکیب کارکردهای عالی روان‌شناختی، سه اصل را مهم می‌داند:

۱. تحلیل فرایند و نه پدیده: ویگوتسکی به تبع کافکا^۱، روان‌شناس گشتالتی، می‌گوید: در تحلیل‌های متداول، معمولاً فرایندها ثابت، و به‌عنوان اشیا نگریسته می‌شوند. و کار تحلیل عبارت است از تجزیه این اشیا به اجزای متشکله خود. اما منظور از تحلیل فرایند یعنی پی بردن به چگونگی حرکت و مراحل تغییر یک پدیده. بنابراین باید رویکرد رشد و تحوّل را با رویکرد تجربی، درهم بیامیزیم. او در این باره، بیش از همه از هاینز ورنر^۲ (۱۹۷۳) متأثر می‌شود. هر فرایند روانی، چه رشد و تحوّل اندیشه باشد و چه رشد و تحوّل رفتار ارادی، فرایندی است دستخوش تغییر، و باید در جریان آن تغییر، بررسی شود. ویگوتسکی نام روش خود را تجربی-تکوینی (یا رشدی و تحوّل^۳) می‌گذارد. و بدین ترتیب، مفهوم رشد و تحوّل را وارد آزمایشگاه می‌سازد (برای مطالعه بیشتر در این باره مراجعه شود به فصل ۵، اندیشه و زبان، ۱۳۸۰).

۲. تبیین در تقابل با توصیف: ویگوتسکی معتقد است که توصیف صرف نمی‌تواند روابط علی و پویای زیرساخت پدیده‌ها را روشن سازد. او در این باره رویکرد کرت لوین^۴ را می‌پذیرد که برحسب آن، تحلیل پدیدارشناختی^۵ که بر پایه ویژگی‌های سطحی یا ظاهری استوار است (سنخ پدیداری)^۶ در برابر تحلیل مبتنی بر سنخ پیدایشی (تکوینی)^۷ قرار می‌گیرد که در آن

1. Koffka, K.

2. Werner, H.

3. experimental-developmental (genetic)

4. Lewin, K.

5. phenomenological

6. phenotype

7. genotype

هر پدیده‌ای براساس ریشه یا منشأ، و چگونگی شکل‌گیری خود تبیین می‌شود و نه ویژگی‌های پدیداری.

ویگوتسکی در این باره، فرایند گفتار را مثال می‌زند که ممکن است در مقاطعی از لحاظ سنخ پدیداری مشابه، اما از جهت سنخ پیدایشی، متفاوت باشد. بنابراین نمی‌توان صرفاً با تکیه بر تشابهات ظاهری، به محتوا و ماهیت آن پی بُرد. برخی از کلماتی که یک کودک ۵ ساله به کار می‌گیرد ممکن است مشابه کلماتی باشد که فردی بالغ به کار می‌گیرد، اما حوزه‌های معنایی آنها عموماً متفاوت است.

ویگوتسکی می‌گوید که اگر پدیده‌ها از لحاظ سنخ پدیداری و سنخ پیدایشی با هم یکی بودند، یعنی اگر اصول واقعی ساخت‌یابی و عملکرد آنها با تظاهرات بیرونی‌شان مشخص می‌شد، در آن صورت، هر نوع تجربه روزمره برای تحلیل علمی، کفایت می‌نمود. هرچیزی را که «می‌بینیم»، می‌توانست موضوع دانش علمی قرار گیرد. بنابراین، این کافی نیست که مثلاً نوری به چشم آزمودنی بتابانیم و از او بخواهیم که یک تحلیل درون‌نگرانه در آن باره ارائه دهد و یا به یک پاسخ «آری» یا «نه» اکتفا کند، بلکه می‌خواهیم بین محرک و پاسخ، به یک ارتباط، ارتباطی علی و پویا برسیم.

۳. مسأله رفتار از پیش شکل گرفته: سومین اصل روش‌شناختی ویگوتسکی به این مسأله معطوف می‌شود که در روش‌های متداول، معمولاً فرایندهای از قبل موجود و به اصطلاح سنگواره‌ای شده، بررسی می‌شوند: یعنی بیشتر رفتارهایی موضوع قرار می‌گیرند که خودکار و ایستا هستند و ظاهر آنها چیزی درباره منشأ و ماهیت درونی آنها به ما نمی‌گوید. همین روش باعث می‌شود که مثلاً توجه ارادی و غیرارادی، به عنوان پدیده‌ای همگن تلقی شود، در حالی که از لحاظ تاریخچه رشدی و نقش و ساختار، با هم فرق دارند.

بدین ترتیب، ویگوتسکی معتقد است که نباید به حاصل یا نتیجه رشد توجه کنیم، بلکه باید فرایندی را که زیرساخت صور عالی رفتار هستند، بازشناسیم. بدین منظور لازم می‌آید که از مشخصه خودکار، ایستا و انعطاف‌ناپذیر شکل

عالی رفتار بگذریم و به وجه پویا، تغییرپذیر و کنترل شده آن توجه کنیم. ویگوتسکی با تأکید بر این نکته که منظور از بررسی تاریخی، بررسی یک پدیده در گذشته نیست، بلکه بررسی پدیده‌ها در فرایند تغییر است، از قول بلونسکی^۱ می‌گوید: «رفتار را می‌توان فقط به‌عنوان تاریخچه رفتار، درک کرد.» (ویگوتسکی، ۱۹۷۸، ص ۶۵).

بنابراین، در روش‌شناسی پیشنهادی ویگوتسکی (یعنی روش تجربی - تکوینی) آنچه بررسی می‌شود پاسخ کودک نیست، بلکه چگونگی تغییر در پاسخ و شیوه‌های جدید پاسخگویی است. برای دریافت این چگونگی تغییر، در آزمایشگاه آزمایش‌هایی را به کودک معرفی می‌کنیم که از توانایی‌های موجود او فراتر می‌روند. در چنین مواردی، معمولاً محرکی که ابتدا در نقش محرک خنثی عمل می‌کند، مانند کلمات بی‌معنایی که زیر مهره‌های ویگوتسکی نوشته شده‌اند، در نقش نشانه یا ابزار وارد می‌شوند و کودک را در موقعیت جدیدی قرار می‌دهند، به نحوی که ساختار و عملکرد رفتار او تغییر پیدا می‌کند (برای مطالعه بیشتر در این باره مراجعه شود به فصل‌های ۵ و ۶ اندیشه و زبان، ۱۳۸۰).

رشد و تحول

می‌توان نکات اصلی نظریه‌های ویگوتسکی را در ارتباط با فرایند رشد، در چهار قسمت بررسی کرد:

۱) **بازنمایی کودک از جهان، فرایندی فعال و خلاق است.** جهان در ذهن کودک منعکس نمی‌شود، بلکه ساخته و پرداخته می‌شود. ویگوتسکی برخلاف پیازه که تعامل کودک با اشیا («طبیعی») را در این بازسازی مهم می‌داند، ارتباط کودک با انسان‌ها را مدنظر قرار می‌دهد.

۲) **رشد در نتیجه یادگیری صورت می‌گیرد و نه برعکس.** این شاید یکی از موارد دیگر اختلاف ویگوتسکی با پیازه باشد. از نظر ویگوتسکی رشد چیزی نیست که به‌طور «طبیعی» و صرفاً از جهت «زیست‌شناختی» اتفاق بیفتد. اگرچه او پیش‌زمینه‌هایی را برای برخی موارد یادگیری مهم می‌شمارد، اما در مجموع، رشد را ناشی از تجربه و یادگیری می‌داند و مخصوصاً آن را دارای

---

1. Blonsky

ماهیتی مشارکتی و گفتمانی تلقی می‌کند. مفهوم «منطقه یا دامنه رشد قابل دسترسی»^۱ از این جهت جالب توجه است. آن چه از نظر ویگوتسکی اهمیت دارد «حد» یا «توانایی» نیست که کودک دارد، بلکه رشدی است که او می‌تواند بر اثر یادگیری، تمرین، تعامل با فرد بزرگسال و استفاده از امکانات و غیره به دست آورد.

۳) رشد را نمی‌توان از بافت اجتماعی خود جدا کرد. از نظر ویگوتسکی تأثیر بافت اجتماعی صرفاً در بازخوردها و باورها نیست، بلکه این بافت در چگونگی و آنچه در آن باره می‌اندیشیم نیز اثر می‌گذارد. اگرچه در ساختار ذهن همه افراد بشر همگونی‌هایی وجود دارد، اما این فرهنگ و عوامل اجتماعی است که زمینه رشد یا عدم رشد، و حتی شکل‌گیری یا عدم شکل‌گیری بسیاری از قابلیت‌های ذهنی را فراهم می‌کند. برای مثال در جوامع بی‌سواد، صوری از یادسپاری شکل می‌گیرند که در جوامع تحصیل‌کرده به آنها نیازی نیست. نوع یادسپاری که در یک شکارچی اقوام ابتدایی مشاهده می‌شود - نوعی که عمدتاً براساس ردیابی استوار است - با نوع یادسپاری که به یاری ابزارهای نمادین صورت می‌گیرد، فرق می‌کند (ویگوتسکی و لوریا، ۱۹۹۳). نقشی که این ابزارها و از آن جمله زبان و سواد در فعالیت‌های ذهنی ایفا می‌کنند، کاستن از وابستگی بشر به ادراک‌ها و تصاویر جداگانه در تجارب روزمره، و فراهم آوردن شرایط برای تجارب علمی است.

۴) زبان نقشی محوری در رشد و تحول ذهنی ایفا می‌کند. زبان که خود در طی مراحل در تکوین فردی^۲ و تکوین نوعی^۳ شکل می‌گیرد، «ذهن» را مجهز به یک نظام نشانه‌ای قدرتمندی می‌کند که نتیجه آن، دستیابی به خصوصیت واسطه‌مندی است. بر اثر این خصوصیت جدید است که بشر می‌تواند استنباط و دریافت خود را به موارد جدیدی که درباره آنها تجربه مستقیم ندارد، تعمیم دهد و قدرت پیش‌بینی پیدا بکند. بدین ترتیب، زبان که خود ابزاری برای تفکر به‌شمار می‌رود، به صورت سازوکار و راهبرد تفکر در می‌آید. انسان‌ها در مرادۀ

1. zone of proximal development
3. phylogenesis

2. ontogenesis

کلامی با هم، نه تنها یکدیگر را از منظور و قصد هم آگاه می‌سازند، بلکه وارد جهان ذهنی هم می‌شوند، و به یک اعتبار، این جهان را خلق می‌کنند. ویگوتسکی مخصوصاً با تأکیدی که بر مفهوم گفتار درونی، و سرشاری این نوع گفتار از معانی عاطفی و هیجانی داشت (آخویتنا، ۱۳۷۵)، نقش گفتار را در بازنمایی احساس‌ها، بازخوردها و کل فضای شناختی - عاطفی - انگیزشی به‌خوبی نشان داد (قاسم‌زاده، ۱۹۹۹؛ ۱۳۶۷، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۹).

* * *

متن حاضر، ترجمه کتابی است دربارهٔ ۱) پیدایش و سیر و تحول آرا، افکار، و نظریه‌های ویگوتسکی؛ ۲) پیوند آن آرا، افکار و نظریه‌ها با نگرش‌های مسلط در روان‌شناسی، علوم انسانی، علوم اجتماعی و هنر زمان ویگوتسکی؛ و ۳) سهم ویگوتسکی در شاخه‌های مختلف روان‌شناسی امروز، مخصوصاً آن قسمت از روان‌شناسی و علوم شناختی که امروزه زیر عنوان روان‌شناسی فرهنگی نامیده می‌شود. البته باید اضافه کنیم که این همه در متن تاریخی و گفتمانی شرح و بسط داده شده است.

نویسنده کتاب الکس کوزولین^۱ از ویگوتسکی‌شناسان بنام است. کوزولین شاید بیش از هرکس دیگری در معرفی چهره ویگوتسکی به‌عنوان روان‌شناسی انسان‌گرای مؤثر بوده باشد (کوزولین، ۱۹۹۵). در عین حال او در معرفی مفهوم واسطه‌مندی از دیدگاه ویگوتسکی، و مقایسهٔ مکتب مسکو با رهبری ویگوتسکی - لوریا با مکتب خارکوف با رهبری لئون‌تی یف (کوزولین، ۱۹۸۶، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱) سهم بسزایی دارد. کوزولین در مسکو به‌دنیا آمد و پس از تحصیلات دبستانی و دبیرستانی، وارد دانشگاه شد و توانست درجهٔ دکترای پزشکی خود را از «انستیتو پزشکی مسکو» در سال ۱۹۷۲، و درجهٔ دکترای روان‌شناسی خود را از «انستیتو روان‌شناسی مسکو» در سال ۱۹۷۸ دریافت کند. او در سال ۱۹۷۹ به آمریکا مهاجرت کرد و در دانشگاه بوستون مشغول به کار شد. کوزولین در دانشگاه‌ها و مراکز علمی دیگر نیز فعالیت داشت و هنوز هم به‌این فعالیت خود ادامه می‌دهد. از جمله آثار مهم او می‌توان روان‌شناسی در آرمان - شهر (۱۹۸۴)، ترجمهٔ متن کامل اندیشه و زبان (۱۹۸۶) اثر ویگوتسکی،

1. Kozulin, A.

و کتاب حاضر را نام برد. این کتاب به منظور ارائه تصویری همه‌جانبه، زنده و تاریخی از ویگوتسکی به‌عنوان یک انسان، و یک روان‌شناس فراهم آمده است. عناوین فصل‌ها تقریباً محورهای اصلی تحقیق و موضوع‌های مورد علاقه ویگوتسکی را تشکیل می‌دهند: از قبیل روان‌شناسی هنر، روان‌شناسی تراژدی، بحران در روان‌شناسی، نقش ابزار و نماد در رشد، اندیشه و زبان، نقص‌شناسی و آسیب‌شناسی روانی.

ویگوتسکی روان‌شناسی خود را تاریخی-فرهنگی می‌نامید. او سعی کرد برای تبیین این نوع روان‌شناسی، از روش‌شناسی و سازه‌های نظری خاصی استفاده کند. بدین منظور روش تکوینی-تجربی را با رویکرد رشد تاریخی-فرهنگی به‌شیوه‌ای تلفیق کرد که بتواند راه را برای بررسی علمی آگاهی و شناخت، و مخصوصاً ارتباط تفکر با زبان هموار سازد.

نکته بسیار مهم در این کتاب، خوانش یا تفسیر نظرات ویگوتسکی، پس از این همه تغییر و تحولاتی است که در عالم فکر، ایده‌ئولوژی، معرفت و سیاست پدید آمده است. بنابراین، نوعی بازنگری و بازخوانی به حساب می‌آید و در آن، سوگیری (یا سویمندی)، حداقل از لحاظ ایده‌ئولوژیک، چندان امکانی برای جولان پیدا نکرده است. به‌ویژه آن که گفتمان و فرهنگ گفت و گو در سرتاسر کتاب، به‌عنوان رمز تحول و درک پیام، مورد توجه قرار گرفته، و اهمیت آن، چه به‌عنوان موضوع بحث، و چه به‌عنوان شیوه برخورد، با وضوح خاصی به‌نمایش گذاشته شده است.

این کتاب با برخورداری از جنبه‌های چشمگیر روان‌شناختی، فرهنگی، فلسفی، هنری و زیباشناختی، تربیتی و بالینی، شاید بتواند جای خالی اطلاعات ما را درباره‌ی خاستگاه و تحول آرای ویگوتسکی، و تأثیر او در مدل‌های جدید روان‌شناسی شناخت و روان‌شناسی فرهنگی، تا حدی پر سازد. متن انگلیسی کتاب، نثری نسبتاً سنگین و فشرده دارد و ترجمه آن کار ساده‌ای نیست. اگرچه سعی شده است تا حد امکان مطلب یا نکته‌ای درک نشده باقی نماند، با این حال امکان خطا وجود دارد و مترجم پذیرای نظرات اصلاحی خوانندگان علاقه‌مند است. در ترجمه واژه‌های فنی سعی شده است از معادل‌های وضع شده در فلسفه و علوم اجتماعی، زبان‌شناسی، ادبیات و هنر، و

سیمایی از لوبینوویچ ویگوتسکی ۲۳

روان‌شناسی استفاده شود. در مواردی نیز معادل‌های جدیدی پیشنهاد شده‌اند که امیدوارم مورد پسند اهل نظر قرار گیرند، یا معادل‌های دقیق‌تری به‌عنوان جانشین معرفی شوند.

استاد محترم دکتر محمود عبادیان قسمت‌هایی از ترجمه را خواندند و مترجم را بیش از پیش متوجه اهمیت موضوع کتاب و ضرورت انتشار آن ساختند. دوست عزیزم دکتر محسن ارجمند نیز چند فصل نخست کتاب را خواندند و نکات اصلاحی ارزشمندی را یادآور شدند. ویرایش زبانی و فنی کتاب برعهده خانم سیما تویسرکانی بود. ایشان با دقت و علاقه‌مندی خاصی، این کار سنگین را به‌انجام رساندند. کار پرزحمت و دقیق تایپ را سرکار خانم قدرتی و آقای حسن نیک‌بخت عهده‌دار شدند. در این جا از همه این دوستان سپاسگزاری می‌کنم و امیدوارم متن آماده، مورد توجه اهل اندیشه قرار گیرد.

ح.ق.

تهران، شهریورماه ۱۳۸۰

منابع

الف. فارسی

- آخوتینا، ت. و. نقش گفتار درونی در شکل‌گیری بیان کلامی. چپستا، ۱۳۷۵، ۱۲۹ و ۱۲۸، ۷۰۱-۷۲۷ (ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده).
- لوریا، ا.ر. *تکوین ذهن*. تهران، انتشارات ارجمند، ۱۳۸۰ (ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده).
- لوریا، ا.ر. *جهان گمشده و جهان بازیافته*. تهران، انتشارات فرهنگان، ۱۳۷۵ (ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده و رامین مجتبایی).
- قاسم‌زاده، حبیب‌الله. *استعاره و شناخت*. تهران، انتشارات فرهنگان، ۱۳۷۹.
- قاسم‌زاده، حبیب‌الله. زبان و طرح‌ریزی رفتار. در *مجموعه مقاله‌های سومین کنفرانس زبان‌شناسی* (به‌کوشش یحیی مدرّسی و محمد دبیر مقدم). انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. تهران، ۱۳۷۶، ۲۶۷-۲۸۵.
- قاسم‌زاده، حبیب‌الله. نقش گفتار در نظم‌بندی فعالیت ذهنی. در *فعالیت‌های عالی قشر مخ* (مقاله‌های ارائه شده در نخستین سمپوزیوم نوروپسیکولوژی ایران، اردیبهشت ۱۳۶۵)، انتشارات انزلی، ۱۳۶۷، ۱۷۱-۱۴۱.
- قاسم‌زاده، حبیب‌الله. ویگوتسکی و انگیزه سخن. چپستا، ۱۳۷۵، ۱۲۹ و ۱۲۸، ۶۸۵-۶۶۹.
- ویگوتسکی، ل. س. *اندیشه و زبان*. تهران، انتشارات فرهنگان، ۱۳۸۰ (ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده).

ب. انگلیسی

- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1985). Vygotsky: A historical and conceptual perspective. In

- J.V. Wertsch (Ed.), *Culture, communication, and cognition: Vygotskian perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cole, M. & Maltzman, I. (1969) (Ed.). *A handbook of contemporary Soviet psychology*. New York: Basic Books
- Davydov, V.V. & Radzikhovskii, L.A. (1985). Vygotsky's theory and the activity oriented approach in psychology. In J.V. Wertsch (Ed.), *Culture, communication, and cognition*: (pp. 35-65). Cambridge: Cambridge *Vygotskian perspectives* University Press.
- Ghassemzadeh, H. (1994). El concepto de actividad in Vygotsky y un intento de integrar la relacion entre Self y actividad. *Boletin de Psicologia*, Sept. 44, 7-26.
- Ghassemzadeh, H. (1992). The integrative aspect of activity in a Vygotskian perspective. In J. Kostaskova (Ed.) *Psychological development and personalityformative processes*. Proceedings of the 6th Prague International Conference. Prague: Institute of Psychology.
- Ghassemzadeh, H. (1999). Some reflections on metaphoric processing: A move toward a meta-sign formulation. *New Ideas in Psychology*, 17, 41-54.
- Haywood, H.C. & Tzurriel, D. (eds.) (1992). *Interactive assessment*. New York: Springer-Verlag.
- Karpov, Y.V. (1995). L.S. Vygotsky as the founder of a new approach to instruction. *School Psychology International*, 16, 131-142.
- Karpov, Y.V. & Haywood, H.C. (1998). Two ways to elaborate Vygotsky's concept of mediation. *American Psychologist*, 63, 27-36.
- Kozulin, A. (1986). The concept of activity in Soviet psychology: Vygotsky, his disciples and critics. *American Psychologist*, 41, 264-274.
- Kozulin, A. (1995). The learning process. *School Psychology International*, 16, 117-129.
- Kozulin, A. (1990). Mediation: Psychological activity and psychological tools. *Int. Jnl of Cognitive Education & Mediated Learning*, 1, 151-159.
- Kozulin, A. (1991). Psychology of experiencing: A Russian view. *Journal of Humanistic Psychology*, 31, 14-19.
- Kozulin, A. (1984). *Psychology in utopia: Toward a social history of Soviet psychology*. Cambridge: MIT Press.
- Newman, F. & Holzman, L. (1993). *Lev Vygotsky: Revolutionary scientist*. London: Routledge.
- Pavlov, I.P. (1941). *Conditioned reflexes and psychiatry* (vol.2).

- (Translated and edited by W.H. Gantt). New York: International Publishers.
- Ratner, C. (1997). *Cultural Psychology and qualitative methodology: Theoretical and empirical considerations*. New York: Plenum.
- Ratner, C. (1991). *Vygotsky's sociohistorical psychology and its contemporary applications*. New York: Plenum.
- Rogoff, B. & Chavajay, P. (1995). What's become of research on the cultural basis of cognitive development. *American Psychologist*, 50, 859-877.
- Valsiner, J. (1994). *Comparative-cultural and constructive perspectives*. Norwood, NJ: Ablex.
- Van der veer, R. (1986). Vygotsky's developmental psychology, *Psychological Reports*, 59, 527-536.
- Vygodskaya, G.L. (1995). His [Vygotsky's] life. *School Psychology International*, 16, 105-116.
- Vygotsky, L.S. (1987). *Collected works* (Vol.1). New York: Plenum.
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vygotsky, L.S. (1962). *Thought and language*. Cambridge: MIT Press.
- Vygotsky, L.S. (1986). *Thought and language* (rev.ed.). Cambridge: MIT Press.
- Vygotsky, L.S. & Luria, A.R. (1993). *Studies on the history of behavior: Ape, primitive, and child*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Werner, H. (1973). *Comparative psychology of mental development*. New York: International Universities Press.
- Wertsch, J.V. (1985a). *Vygotsky and the social formation of mind*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wertsch, J.V. (1985b) (Ed.). *Culture, communication, and cognition: Vygotskian perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, J.V. (1983). The role of simiosis in L.S. Vygotsky's theory of human cognition. In B.Bain (Ed.). *The Sociogenesis of language and human conduct* (pp. 17-31). New York: Plenum Press.
- Yaroshevsky, M. (1989). *Lev Vygotsky*. Moscow: Progress Publisher.
- Zinchenko, V.P. (1985). Vygotsky's ideas about units for analysis of mind. In J.V. Wertsch (Ed.). *Culture, communication, and cognition: Vygotskian perspectives* (pp. 94-118). Cambridge: Cambridge University Press.

قدردانی

مطالب این کتاب در چند سمینار، برنامه و کنفرانس در دانشگاه‌های بوستن^۱، هاروارد^۲، نیوهمشایر^۳، و نخستین کنگره اروپایی روان‌شناسی^۴ در آمستردام^۵، مورد بحث قرار گرفته است. گزیده‌هایی از مقاله من، با عنوان «مفهوم برگشت و نظریه رشد و تحول ویگوتسکیایی» که در مجله نقد و بررسی رشد^۶ به چاپ رسیده است، با اجازه «آکادمیک پرس»^۷ در اینجا آورده شده است. تعدادی از همکاران از مسکو، نظرات و اطلاعات خود را درباره ویگوتسکی، با من در میان گذاشتند. لئون چرن‌یاک^۸، پترنپ^۹، کارن لویین^{۱۰}، ایوانا مارکوا^{۱۱}، ادوارد مولر^{۱۲}، و گون سمین^{۱۳} فصل‌هایی خاص از این کتاب را خوانده و نظر داده‌اند و لیندا انگل‌مان^{۱۴} راهنمایی‌های ارزشمندی درباره مسائل سبک‌شناسی ارائه داده است. قسمتی از کمک مالی برای تدوین این کتاب، از طریق جایزه محققان «بنیاد ملی دانش»^{۱۵} برای دانشوران و دوره «تحقیقاتی تخصصی» در مرکز پژوهش‌های روسی در هاروارد^{۱۶}، تأمین شده است.

-
1. Boston University	2. Harvard University	
3. University of New Hampshire		
4. First European Congress of Psychology	5. Amsterdam	
6. <i>Developmental Review</i>	7. Academic Press	
8. Leon Chernyak	9. Peter Knapp	10. Karen Levin
11. Ivana Markova	12. Edward Mueller	13. Gün Semin
14. Linda Englemann	15. NSF Schloras Award	
16. Harvard Russian Research Center		

پیشگفتار

این کتاب درباره‌ی لو ویگوتسکی^۱ (۱۸۹۶-۱۹۳۴)، نظریه‌ی روان‌شناختی و سرگذشت اندیشه‌های وی پس از مرگ اوست. این کتاب درعین حال، به روان‌شناسی فرهنگی^۲ - یعنی نظریه‌ی روان‌شناختی که در آن، انسان، موضوع فرایندهای فرهنگی است و نه طبیعی [زیستی] - نیز می‌پردازد؛ و بالأخره این کتاب، درباره‌ی بحران‌ها و تحولات رشد روان‌شناسی در قرن بیستم نیز سخن می‌گوید. دنبال کردن همه‌ی این موضوع‌ها - زندگی‌نامه‌ای، نظری و تاریخی - روان‌شناختی - در یک کتاب، تنها با توجه به چیزی که می‌توان آن را «پدیده‌ی ویگوتسکی» نامید، امکان‌پذیر است. کیفیت ادبی قابل ملاحظه و وسوسه‌انگیزی در زندگی ویگوتسکی وجود دارد: کیفیتی که غالباً زندگی او را در کنار زندگی نام‌آوران ادبی از قبیل توماس مان^۳، هرمان هسه^۴، یا بوریس پاسترناک^۵ قرار می‌دهد. گویی که دست نامریی یک استاد، موضوع‌های محوری در یک زندگی روشنفکرانه‌ی قرن بیستم را یک‌جا گردآورده و آنها را در زندگی‌نامه‌ای واحد، قرار داده بود و سخاوتمندانه، عناصری از شور و هیجان‌های تاریخی را بر آن افزوده بود.

این زندگی‌نامه، خود، با یک متن‌آشنای ادبی آغاز می‌شود: یک پسر بیچّه پشرس یهودی در شهری ایالتی، واقع در کرانه‌ی غربی امپراطوری روسیه، به سن

1. Lev Vygotsky

2. cultural psychology

3. Mann, T.

4. Hesse, H.

5. Pasternak, B.

بلوغ می‌رسد. و بعد قهرمان داستان را می‌بینیم که در آستانه انقلاب روسیه، به‌عنوان یک جوان روشنفکر، وارد فضای فرهنگی مسکو می‌شود. اسامی و عناوینی که بعدها ارکان تاریخ تفکر را پدید می‌آورند، نظیر صورتگرایی روسی^۱، استانیسلافسکی^۲، فروید^۳ و مارکس^۴ زندگی روزمره او را فرا می‌گیرند. در "فصل" بعدی، این قهرمان، در بحبوحه جنگ داخلی بی‌امان و قحطی قرار می‌گیرد و نمی‌داند که آیا آینده‌ای برای پی‌گیری فعالیت‌های ادبی و فکری او وجود دارد یا نه. و بالأخره، به‌عنوان تجلی نومایه و غیرمترقبه عقاید و آرا در حیطه نوظهور روان‌شناسی «شوروی»، پدیدار می‌شود. در این هنگام، موضوعی که جنبه مسلطی پیدا می‌کند تنش سازنده بین یک متفکر و جامعه جدیدی است که او آماده خدمت به آن است، اما روندهای آن چندان همسویی با آرای این متفکر ندارد. ویگوتسکی که از کودکی مبتلا به بیماری سل بود، با تلاشی جانکاه و تقریباً یک‌تنه، اساس نظریه رشد و تحول روانی را مبتنی بر مفهوم ماهیت فرهنگی، به‌جای ماهیت طبیعی [زیستی] زندگی انسان، پی می‌افکند. در این جریان، کل سنت فکری اروپا درباره اندیشه، زبان و رشد و تحول انسان، بررسی می‌شود. در آخرین فصل از این «زندگی نامه» شگفت‌انگیز که به‌صورت داستان آمده است، قهرمان قصه در سنّ سی و هفت سالگی درمی‌گذرد، درحالی که انبوهی از دست‌نوشته‌ها از خود باقی می‌گذارد. انتشار این دست‌نوشته‌ها به مدت بیست سال در کشور خود او ممنوع اعلام می‌شود و اهمیت آنها تا مدت‌ها بعد برای غرب ناشناخته باقی می‌ماند.

سرگذشت نوشته‌های ویگوتسکی، کمتر از نویسنده آنها شگفت‌آور نیست. این آثار، نمایانگر روح آزاد و انسان‌گرایی است که روان‌شناسی از نظر او، نه یک اشتغال صرف بود و نه یک زمینه کنجکاوای روشنفکرانه، بلکه واسطه‌ای بود برای پاسخ به سؤال‌های همیشگی درباره وجود (هستی) انسان. بدین معنی، ویگوتسکی پیش از همه یک متفکر بود و روان‌شناسی صرفاً مناسب‌ترین صحنه برای نمایش اندیشه‌های او به‌شمار می‌آمد. وجود چنین سطح بالایی در اندیشه ویگوتسکی، خود، مبین تنوع و تعدد خیره‌کننده منابع ذهنی و

1. Russian Formalism   2. Stanislavsky, K.   3. Freud, S.
4. Marx, K.